

ONDOKUZUNCU YÜZYILDA ANADOLU'DA BİR BİTKİ TOPLAYICISI: EUGÈNE BOURGEOU (1813-1877)

*Asuman Baytop**

Ondokuzuncu yüzyılda Batı Avrupa'da floristik ve sistematik botanik çalışmalar hızla ilerlerken, bu alanda çalışan botanistlere materyel toplayan bir gezgin-toplayıcı zümrenin oluştuğu göze çarpar. Bu toplayıcıların bitki koleksiyonları, botanistlere zengin bir araştırma materyeli sağlamış, bölge floralarının tanınmasında ve yazılmasında vazgeçilmez kaynaklar teşkil etmiştir. Bitki örnekleri toplamak amacıyla, ondokuzuncu yüzyılda Anadolu'ya gelmiş batılı toplayıcılar arasında Eugène Bourgeou (1813-1877) vardır. E. Bourgeou bir Fransızdır ve Anadolu'nun iki yöresinden örnek toplamış olmakla tanınmıştır: Antalya-Elmalı yöresi (1860'da) ve Gümüşhane-Bayburt yöresi (1862'de).

Bourgeou'yu tanıtan ve araştırma gezileri hakkında bilgi veren başlıca kaynak E.Cosson'un 1866 tarihli bir makalesidir (Cosson 1866). Ernest Cosson (1815-1889), zamanının tanınmış Fransız botanistlerindendir. Paris'te Bourgeou'yu yakından tanımış, onu korumuş ve bitki toplamaya teşvik etmiştir (Davy de Virville 1954). Cosson bu yazısında, onun 1866 yılına kadar yaptığı gezileri sıralamış ve her gezide oluşturduğu koleksiyon hakkında bilgi vermiştir. Bu yayından elde ettiğimiz bilgileri özetleyerek aşağıda veriyoruz:

Eugène Bourgeou, 1813'te bir dağ köyü olan Brizon'da (Haute-Savoie) doğdu. Çocukluğu dağlarda, dağ bitkileri arasında, babasının sürüsünü gütmekle geçti. Sonra turistlere rehberlik etti. Daha sonra Lyon'a gitti. Burada, Lyon Botanik Bahçesi direktörü Nicolas Charles Seringe'in (1776-1858) yanında gezgin-doğabilimci olarak yetişti. Bu şehirde botanist olan Alexis Jordan (1814-1897) ile birlikte botanik gezileri yaptı.1843'te Paris'e gitti, Parisli botanistlerle tanıştı. Philip Barker Webb (1793-1854), özel herbaryumunun kuratörü olarak onu yanına aldı. 1845 ve 1846 'da onu, florası ile ilgilendiği Kanarya adalarına toplayıcı olarak gönderdi. Webb, Paris'te yaşayan, İngiliz asıllı bir amatör botanist idi. Zengin bir bitki koleksiyonu oluşturmuştu. 300.000 kadar örnekten oluşan koleksiyonunu, ölümünde Floransa Üniversitesi Herbaryumu'na (FI) bağışlayacaktı (Baillon 1892, Vegter 1988). 1847'de Bourgeou, Fransız

botanistlerin bir araya gelerek kurdukları "Association Botanique Française d'Exploration" adlı birlikte, gezgin toplayıcı olarak görev aldı.

1847-1854 arasında her yıl İspanya'da gezdi. Her defasında zengin bir koleksiyonla döndü. 1855'te tekrar Kanarya adalarına gitti. 1856'da, Cosson ile birlikte Cezayir'de dolaştı.1857'de Kew'daki Kraliyet Botanik Bahçeleri direktörü William Hooker (1785-1865), onu İngiltere'ye davet etti. Bourgeou burada, İngiliz Hükümetinin Kuzey Amerika'ya tertiplelediği 1857-1859 araştırma gezisine gidecek olan ve John Palliser'in (1807-1887) başkanlığındaki heyete toplayıcı-botanist olarak katıldı. Heyet, New York'tan kuzeybatıda Kayalık Dağlar'ın eteğindeki Edmonton'a kadar uzanan bölgeyi araştırdı. Bourgeou'nun topladığı materyel, Kew Herbaryum'a (K) teslim edildi.

1860'da Bourgeou, Edmond Boissier'nin (1810-1885) isteği üzerine Anadolu'ya Antalya'ya geldi ve Antalya, Elmalı, Akdağ yöresinden örnek topladı. 1861'de, Güney Fransa'da Nice yörelerinde dolaştı. 1862'de, Boissier onu Kuzeydoğu Anadolu'ya yolladı. Bourgeou Trabzon'a deniz yoluyla geldi, Gümüşhane ve Bayburt yörelerinde gezdi. 1863 ve 1864'te gene İspanya'da idi.

Cosson, bütün bu gezilerin her birinde Bourgeou'nun topladığı örnek sayısını da kaydetmiş ve onun 20 yıl içinde topladığı ve çeşitli herbaryumlara dağıttığı koleksiyonunda, toplam olarak yaklaşık 12.000 tür bulunduğunu yazmıştır. Gene Cosson'a göre Bourgeou, 1860 tarihli Güney Anadolu gezisinde 700'e yakın tür ve 1862 tarihli Kuzeydoğu Anadolu gezisinde de gene 700'e yakın tür toplamıştır.

Cosson'un yayını 1866 tarihlidir ve 1866'da Bourgeou Meksika'dadır. Bu tarihten sonra, onun ölüm tarihi olan 1877'ye kadar geçen zaman içindeki yaşamı ve gezileri hakkında ancak bir bilgimiz vardır. O da, Bourgeou'nun 1870'de Rodos adasına gelip buradan örnek topladığıdır (Wagenitz 1982). Bourgeou'nun bir resmini, T.Baytop'un *Anadolu Dağlarında 50 Yıl* adlı kitabında bulabiliriz (Baytop 2001).

Anadolu gezileri ve koleksiyonu

E.Boissier, Cenevre'de *Flora Orientalis* adlı eserini yazarken, Bourgeou'nun Anadolu'dan ve Rodos adasından getirdiği örnekleri incelemiş ve eseri içine almıştır. Keza, P.H.Davis (1918-1992), Edinburgh'da *Flora of Turkey* projesi'ni yürütürken, Bourgeou'nun Anadolu koleksiyonundan da yararlanmıştır. Bu bakımdan hem *Flora Orientalis* (1867-1888), hem de *Flora of Turkey* (1965-2000), içerdikleri örnek kayıtlarıyla, Bourgeou'nun Anadolu gezileri ve koleksiyonu hakkında bilgi verebilecek nitelikte iki önemli kaynaktır.

* Prof.Dr., İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi.

Flora Orientalis'in *Supplementum* cildinin sonunda verilmiş olan Bourgeau örneklerinin listesi (Boissier 1888:433-434) çok eksiktir. Bu nedenle bütün ciltleri taramamız gerekti. Tarama sonunda şu sonuçlara vardık: Bütün örnek kayıtlarında tarih ve numara yoktur ve yayılış çok kısa olarak bildirilmiştir. Örnekler, Güney Anadolu'dan Antalya, Elmalı ve Akdağ yörelerinden; Kuzeydoğu Anadolu'dan da Gümüşhane, Bayburt, Trabzon, İspir ve Erzurum yörelerinden toplanmıştır. *Flora Orientalis*'te kayıtlı Bourgeau'nun Anadolu örneklerinin sayısı 1195'tir.

Flora of Turkey'in ciltlerinde yer alan, yayılış ve tarih bildiren örnek kayıtlarından öğrendiğimize göre Bourgeau, Anadolu'nun iki bölgesinde gezmiştir. Önce 1860 yılında Güney Anadolu'da C2, C3 ve C4 karelerinde, başlıca Antalya ve Elmalı yörelerinde çalışmış, Akdağ'dan ve Anamur'dan da örnek toplamıştır. Nisan ortalarında Antalya'dan toplamaya başlamış, Mayıs ortalarından Temmuz başına kadar Elmalı yöresinde dolaşmış, Temmuzun ilk günlerinde Akdağ'a çıkmıştır. Temmuz ortalarında Elmalı'dadır. Anamur örneği tarihsizdir.

Daha sonra 1862 yılında, Kuzeydoğu Anadolu'da A7 ve A8 karelerinde, Trabzon'dan başlayarak Gümüşhane ve Bayburt yörelerini gezmiş, İspir ve Tortum'a da gitmiştir. Mayıs ortalarından itibaren bir ay kadar Gümüşhane yöresinde, Temmuz sonuna kadar da Bayburt yöresindedir. Bir İspir örneği Temmuz 1862 tarihini taşır. Trabzon örnekleri ve Tortum örneği tarihsizdir.

Flora of Turkey'deki tarihli örnek kayıtlarından anlaşılacağı üzere, Bourgeau'nun Gümüşhane-Bayburt toplamalarını 1862'de yaptığı kesindir. Ancak tek bir örnek bu yöreden toplanmış olduğu halde, 25.VII.1863 tarihini taşımaktadır (cilt 7:311). Bence bu bir baskı hatası olmalıdır. Bununla beraber, *Flora* dışındaki bazı yayınlarda da, bu 1863 tarihine rastlıyoruz. Örneğin Boissier, *Flora Orientalis*'in 1867 tarihli ilk cildinde, 1862 yılından hiç bahsetmeden, Bourgeau'nun Gümüşhane-Bayburt yöresini 1863'te gezdiğini yazmıştır. Bu bir yanlışlıktır. Wagenitz(1982) ise, aynı yöre için 1861/62 tarihini vermiştir. Lanjouw et Stafleu (1954), Bourgeau'nun Anadolu gezilerinin tarihini 1860, 1862-63 ve 1866 şeklinde kaydetmiştir. Buna karşılık, biz *Flora of Turkey*'de Bourgeau'nun 1866 tarihli hiçbir örneğine rastlamadık. Bourgeau'nun 1860 ve 1862 yıllarında Anadolu'nun iki bölgesinden yoğun toplamalar yaptığı kesindir. Fakat 1861, 1863 ve 1866'da Anadolu'da bulunup bulunmadığı tahkik edilmelidir. Bunun için daha başka kaynakların bulunması gerekmektedir. Bourgeau'nun gezilerini tanıtan Cosson'a göre, Bourgeau 1861'de Güney Fransa'da, 1863'te İspanya'da ve 1866'da Meksika'dadır (Cosson 1866).

Flora of Turkey'de yer alan numaralı örnek kayıtlarından faydalanarak, Bourgeau'nun Anadolu koleksiyonundaki örnek sayısı hakkında bir tahmin

yapabiliriz. *Flora*'da kayıtlı Güney Anadolu örnekleri arasında en yüksek numara 665, ve Kuzeydoğu Anadolu örnekleri arasında da en yüksek numara 711 olduğuna göre, diyebiliriz ki her iki bölgeden de, Bourgeau sayıca birbirine yakın iki koleksiyon oluşturmuş ve 1860 ve 1862 yıllarında Anadolu'dan toplam olarak 1500'e yakın bir sayıda örnek toplamıştır. Bu sayılar, Cosson'un verdiği sayılar ile uyum göstermektedir (Cosson 1866).

Flora of Turkey içinde Bourgeau'nun ca.500 örneği yer almıştır. Bu sayımı yaparken, düzeltilmesi gereken bazı noktalar gözümüze ilişmiştir:

– cilt 5:425'te kayıtlı olan "*Carduus nutans* subsp. *leiophyllus*, B8 Erzurum, Bourgeau" örneğinin toplayıcısı Bourgeau değil, fakat Huet'tir (bkz. Fl.Or. III:516).

– cilt 5:187'de kayıtlı olan "*Anthemis cretica* subsp. *anatolica*, C2 Antalya, Elmalı 1860, Bal.166" örneğinin toplayıcısı Balansa değil, fakat Bourgeau olmalıdır.

– cilt 1:42'de kayıtlı olan "*Cheilanthus marantae*, Gümüşhane, Bayburt, Boiss." örneğinin toplayıcısı Boissier değil, fakat Bourgeau'dur (bkz. Fl.Or.V:725).

Flora of Turkey'e göre, Bourgeau Anadolu'dan 79 yeni taksonun tipörneklerini toplamıştır. Bu yeni taksonların 52'si Güney Anadolu'dan, 27'si Kuzeydoğu Anadolu'dandır. Bourgeau'nun Anadolu kökenli tipörneklerine ilaveten, *Flora*'da, İspanya'dan ve Rodos adasından toplanmış birkaç tipörneği kayıtlıdır.

Gene *Flora of Turkey*'e göre, ve Lanjouw et Stafleu'den (1954) aldığımız birkaç ilavelerle, Bourgeau'nun Anadolu örneklerinin Avrupa'nın 13 ülkesindeki (Almanya, Avusturya, Danimarka, Fransa, Hollanda, İngiltere, İsrail, İsveç, İsviçre, İtalya, Polonya, Portekiz, Rusya) 25 herbaryuma (B, BM, BRSL, C, CN, COI, E, FI, G, GB, GOET, HUI, JE, K, L, LD, LE, LY, MANCH, MPU, P, S, UPS, W, WU, Z) dağılmış olduğunu görüyoruz.

Bourgeau'ya atfen adlandırılmış taksonlar ve Bourgeau dağı

Bourgeau tarafından Anadolu'dan toplanmış tipörneklerin listesi gözden geçirildiğinde, bunlardan 45'inin Boissier tarafından tanıtılmış olduğunu ve bunların da 7'sinin adlarında *bourgaei* (Bourgeau'nun) epitetinin bulunduğunu görürüz. Diğerlerinde epitet olarak Boissier, ya coğrafi bir ad, ya da bitkinin bir özelliğini kullanmıştır.

Boissier'nin tanımladığı türlerden biri de *Heldreichia bourgaei*'dir. Boissier Cruciferae familyasından olan bu türü adlandırırken, koleksiyonlariyle Türkiye florasının tanınmasına geniş katkıda bulunmuş olan iki toplayıcının

adlarının tesadüfen bir araya getirilmiş olduğunu görüyoruz: Th.Heldreich (1827-1902) ve E.Bourgeau. Kimi botanistler, yeni bir türü Bourgeau'ya atfederken epiteti *bourgeau* şeklinde yazmışlardır (*Allium bourgeau* Rech. f.). Başkaları Bourgeau'nun adından sıfat türetmişlerdir: *bourgaeanus* ve *bourgeauanus* gibi (*Salvia bourgaeana* Barbey, *Verbascum bourgeauanum* Hub.-Mor.).

Bourgeau'yu çok takdir eden ve onu koruyan E. Cosson, 1849'da kurduğu yeni bir cinse onun adını vermiştir: *Bourgaea* Cosson (Compositae). Bu cins daha sonra *Cynara* L. cinsi ile eşanlamlı kabul edilmiştir.

İngiliz hükümetinin düzenlediği Kuzey Amerika 1857-1859 araştırma gezisi sırasında, heyette jeolog-doğabilimci olarak bulunan James Hector (1834-1907), Banff (Alberta, Kanada) yakınındaki 2931 m yüksekliğindeki bir dağa *Mount Bourgeau* adını vermiştir. Bu durum, bir bitki toplayıcısına verilen eşsiz bir ödül olarak kabul edilmelidir.

Özet

Eugène Bourgeau (1813-1877) bir Fransız gezgin-toplayıcıdır. Paris'te, P.B.Webb'in özel herbaryumunun kuratorluğunu yapmış, "Association Botanique Française d'Exploration" da ve daha sonra "Muséum National d'Histoire Naturelle"de gezgin-toplayıcı olarak görev almıştır. 1845'ten itibaren başlıca Kanarya adaları, İspanya, Kuzey Afrika, Kuzey Amerika ve Meksika gibi birçok ülkeden bitki toplamış, 1860 ve 1862'de E.Boissier'nin isteği üzerine iki kez Anadolu'ya gelmiş, Antalya-Elmalı ve Gümüşhane-Bayburt yörelerinde dolaşmış, Anadolu gezilerinde toplam 1500'e yakın bitki örneği temin etmiştir. Boissier'nin *Flora Orientalis*'inde 1195 örneği yer almıştır. *Flora of Turkey*'e göre Bourgeau, Anadolu'dan 79 yeni taksonun tipörneğini toplamıştır. Bunlardan 52'si Güney Anadolu'dan, 27'si Kuzeydoğu Anadolu'dandır. E.Cosson, Compositae familyasından yeni bir cinse 1849'da onun adını vermiştir: *Bourgaea* Cosson (= *Cynara* L.). İngiliz hükümetinin Kuzey Amerika 1857-1859 araştırma gezisi sırasında, Banff yakınındaki bir dağa Mount Bourgeau adı verilmiştir.

Açıklama: E.Cosson'un yayınından bana bir fotokopi göndermiş olan Dr.Kit Tan'a (Kopenhag) çok teşekkür ederim.

Kaynakça

- Baillon, M.H. 1892. *Dictionnaire de Botanique*, tome 4, Paris, s.279.
- Baytop, T. 2001. *Anadolu Dağlarında 50 Yıl*, ilaveli ikinci baskı, Nobel Tıp Kitabevleri, s.12.
- Boissier, E. 1867-1884. *Flora Orientalis*, vol.1-5, Genevae et Basileae.
- Boissier, E. 1888. *Flora Orientalis, Supplementum* (ed. R.Buser), Genevae et Basileae.
- Cosson, E. 1866. Notice sur les voyages et sur les collections botaniques de M. Eugène Bourgeau (lue à Bonneville, Haute-Savoie), *Bulletin de la Société Botanique de France* 13: L-LVI.
- Davis, P.H. (ed.). 1965-1985. *Flora of Turkey and the East Aegean Islands*, vol. 1-9, Edinburgh.
- Davis, P.H. et al.(eds.). 1988. *Flora of Turkey and the East Aegean Islands*, vol. 10, First Supplement, Edinburgh.
- Davy de Virville, Ad. 1954. *Histoire de la Botanique en France*, Paris, s.355-356.
- Güner, A. et al.(eds.). 2000. *Flora of Turkey and the East Aegean Islands*, vol.11, Second Supplement, Edinburgh.
- Lanjouw, J., Stafleu, F.A. 1954. *Index Herbariorum, Part II(1): Collectors*, Regnum Vegetabile, vol. 2, Utrecht, s. 89-90.
- Vegter, I.H. 1988. *Index Herbariorum, Part II(7): Collectors*, Regnum Vegetabile, vol. 117, Utrecht, s.1126.
- Wagenitz, G. 1982. *Index Collectorum Principalium Herbarii Göttingensis*, Göttingen, s. 29.
- <<http://www.peakfinder.com/peakfinder.ASP?PeakName=mount+bourgeau>>

**A botanical collector in Anatolia in the 19th century:
Eugène Bourgeau (1813-1877)**

Asuman Baytop

Eugène Bourgeau (1813-1877) is a French traveler-collector engaged in Paris in the "Association Botanique Française d'Exploration" and later in the "Muséum National d'Histoire Naturelle". He has been earlier curator of the Webb Herbarium. From 1845 on, he visited mainly the Canary Islands, Spain, North Africa, North America and Mexico. In 1860 and 1862, on the wish of E.Boissier (1810-1885), he visited Anatolia, collected from Antalya-Elmalı and from Gümüşhane-Bayburt regions ca. 1500 specimens. Boissier cites in his *Flora Orientalis* 1195 of his specimens. According to *Flora of Turkey*, Bourgeau has collected from Anatolia the type specimens of 79 new taxa, from which 52 are from South Anatolia and 27 from the North-east. E.Cosson (1815-1889), named after Bourgeau in 1849 a new genus in the Compositae: *Bourgaea* Coss. (= *Cynara* L.). During the 1857-1859 British North America expedition, his name was given to a mount situated at the vicinity of Banff: the *Mount Bourgeau*.

Key Words: Turkish flora, botanical expeditions, collectors, E.Bourgeau, history of botany: **Anahtar Kelimeler:** Türkiye florası, bitki toplamaları, toplayıcılar, E.Bourgeau, botanik tarihi.